

Aldona Cholewianka-Kruszyńska

Muzeum – Zamek w Łańcucie

Pastelowy portret Anny Elżbiety Potockiej

N

ajślynniejszy portret Anny Elżbiety z Potockich Potockiej (1724-1772), żony Franciszka Salezego z Krystynopola i Tulczyna¹, namalował około 1764 roku Marcello Bacciarelli. Portret, którego oryginał spłonął w paryskim pałacu Mikołaja Potockiego, wnuka Franciszków Potockich, znany jest z kopii ze zbiorów krakowsko-krzeszowickich, dzisiaj w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, oraz z miedziorytu Domenica Cunego². *Pendant* do portretu Anny Potockiej stanowił wizerunek jej męża, także pędzla Bacciarellego, odziedziczony przez ostatniego ordynata łańcuckiego po Mikołaju Potockim w roku 1923 i do 1944 należący do zbiorów łańcuckich. Ewakuowany wiosną tego roku przez Alfreda Antoniego Potockiego znajduje się dzisiaj w prywatnej kolekcji we Francji.

W łańcuckim zamku portrety wojewody kijowskiego Franciszka Salezego Potockiego i jego drugiej żony Anny z Potockich znajdowały się

¹ Anna Elżbieta Potocka była córką Stanisława, wojewody poznańskiego z jego pierwszego małżeństwa z Marianną Łaszcz.

² Inne portrety Anny Potockiej, nieznanego, słabszego pędzla, znajdujące się przed rokiem 1939 w zbiorach lwowskich opublikował Jan CZARNECKI, *Mały król na Rusi i jego stolica Krystynopol*, Kraków 1939, s. 157, 169, 197.

jednak już w czasach pierwszego ordynata Alfreda Potockiego, w 1. połowie XIX wieku. Alfred Potocki (1786-1862), w odziedziczonym po swej babce marszałkowej Izabeli Lubomirskiej łańcuckim zamku, utworzył nową siedzibę dla hetmańskiego rodu Potockich, z którego się wywodził. Ordynat zgromadził wówczas wiele portretów rodzinnych, w tym wizerunki przedstawicieli tulczyńskiej linii.

Z Potockimi z Tulczyna był bowiem skoligacony nie tylko w linii męskiej przez wspólnego przodka po mieczu – Stanisława Rewerę Potockiego – ale właśnie przez Annę Potocką, która była przyrodnią siostrą dziada I ordynata, krajczego Józefa Potockiego. Hrabia ordynat miał zatem w Łańcucie trzy portrety Franciszka Salezego i dwa jego drugiej żony Anny, jeden olej na płótnie, drugi pastelowy (który uchodził także za portret jego pierwszej żony Zofii Rzeczyckiej). Kolejne wizerunki przedstawiające Franciszka Salezego, Annę, a także ich syna Stanisława Szczęsnego, pozyskane zostały na początku XX wieku przez III ordynata, Romana Potockiego (1851-1915). W ramach spadku po Mikołaju Potockim z Paryża w roku 1923, IV i ostatni ordynat, Alfred Antoni Potocki (1886-1958) sprowadził do Łańcuta kolejne portrety Franciszka Salezego: popiersie dłuta Christophera Hewetsona i wspomniane płótno Bacciarellego.

Po ewakuacji przez ostatniego łańcuckiego ordynata części ruchomości w roku 1944 w zbiorach Muzeum – Zamku w Łańcucie, poza portretowym popiersiem Franciszka Salezego, znajduje się pastelowy wizerunek jego żony Anny z Potockich. Trafił on do Łańcuta w czasach III ordynata Romana Potockiego i jego żony Elżbiety z Radziwiłłów. Był jednym z trzech pastelów Louisa Marteau ze zbiorów Mniszchów, jakie pozyskali Romanowie. Portrety te, pochodzące z zamku w Wiśniowcu, Andrzej Mniszech

1. Louis Marteau, *Anna Franciszkowa Potocka*, repr. za: R. Fournier-Sarlovèze, *Les Peintres de Stanislas-Auguste II Roi de Pologne*, Paris 1907, s. 151. Repr. M. Kosior

wraz z częścią tamtejszej galerii malarstwa wywiózł do Francji³. Część kolekcji Andrzeja Mniszcha, która stanowiła własność jego syna Leona Wandalina, po śmierci tegoż w 1902 roku zaczęto wyprzedawać. Wówczas to dwa portrety Potockich z Tulczyna – Franciszka Salezego i jego syna Stanisława Szczęsnego trafiły do Romanów Potockich do Łańcuta.

Na związek tych dwóch pasteli, dzisiaj w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, z kolekcją Jerzego Wandalina Mniszcha, a potem ze zbiorami Romanów Potockich, wskazywały znajdujące się na podobrazach naklejki z napisami własnościowymi, które po raz pierwszy opublikowała Janina Waniewska⁴. Tomasz F. de Rosset, który pastele te przypisał Marteau⁵, pisze, nie podając jednak żadnego źródła tej informacji, że oba zostały „podarowane rodzinie Romana Potockiego”⁶.

Na tym jednak historia pasteli mniszchowskich w zbiorach Romanów Potockich się nie skończyła. Na aukcji kolejnej części spuścizny Mniszchów w 1910 roku, już po śmierci drugiej żony Andrzeja Mniszcha, pośród siedmiu pasteli Marteau znalazł się portret Anny z Potockich Franciszkowej Potockiej (il. 1), zapisany w katalogu pod pozycją 2: *Marteau (Louis) / 2 – Portrait de la Comtesse Françoise Potocka [...] Haut., 56 cent; larg., 43 cent. [...]7*. Już wcześniej, jako własność hrabiny Mniszchowej, wdowy po Andrzeju, w 1907 roku ten pastelowy portret Franciszkowej Potockiej wraz z fotografią opublikował Fournier-Sarlovèze⁸, o czym zresztą katalog aukcyjny informuje. Rosset wystawienia portretu Anny Potockiej na aukcji w 1910 roku nie odnotowuje i w zamieszczo-

³ Historię kolekcji z Wiśniowca omawia obszernie Tomasz F. DE ROSSET, *Kolekcja Andrzeja Mniszcha. Od wołyńskich chrząszczy do obrazów Fransa Halsy*, Toruń 2003.

⁴ *Pastelowe portrety osobistości polskich końca XVII-XIX wieku*, opr. Janina WANIEWSKA, Warszawa 1993, s. 53, poz. kat. 23 i 24.

⁵ ROSSET, op. cit., s. 209. Już Fournier-Sarlovèze określił zespół 17 pasteli z wiśniowieckiej kolekcji Mniszchów – w tym portrety Franciszka Salezego i Stanisława Szczęsnego (występującego jako Mikołaj) – jako dzieła Marteau; Joseph Raymond FOURNIER-SARLOVÈZE, *Les Peintres de Stanislas-Auguste II Roi de Pologne*, Paris 1907, s. 152. Jako dzieła nieznanego malarza polskiego z 2. poł. XVIII wieku określiła je Waniewska; *Pastelowe...*, s. 53. Tomasz F. de Rosset umieścił je w *Katalogu* w grupie prac Louisa Marteau, chociaż w podpisach ilustracji do nich użył określenia „szkoła polska XVIII” wieku, ROSSET, op. cit., s. 209 oraz il. 54 i 55.

⁶ Ibid., s. 209. Informacja ta jest tym bardziej intrygująca, iż Roman Potocki i Leon Wandalin Mniszech przez swą matkę Elżbietę z Potockich byli dalekimi kuzynami – potomkami krajczego Józefa Potockiego.

⁷ *Catalogue des tableaux anciens. Portraits du XVIIIe siècle. Pastels [...] Objets d'art et d'Ameublement [...]*, Hôtel Drout, salles No 9, 10 & 11. Les Lundi 9 et Mardi 10 Mai 1910 [...], [Paris 1910], s. 6, poz. 2.

⁸ FOURNIER-SARLOVÈZE, op. cit., s. 151-152.

nym w swej pracy, wspomnianym już *Katalogu* nie wiąże go z wymienionym w nim pastelowym portretem Anny Potockiej przez Marteau⁹. Ten portret Anny Potockiej także trafił do Romanów Potockich i dzisiaj, jako jedyny z zespołu trzech pasteli, jaki posiadali Potoccy, znajduje się w zbiorach łańcuckich, choć w inwentarzu figuruje jako portret Heleny Potockiej¹⁰.

Co interesujące, w egzemplarzu katalogu wspomnianej aukcji z 1910 roku, znajdującym się w zbiorach łańcuckiej Biblioteki Potockich¹¹, zaznaczone są inne pozycje – np. portret księżnej Izabeli Lubomirskiej przez Per Kraftha (poz. kat. 51) oraz naniesione uwagi przy niektórych innych obiektach, którymi, można domyślać się, Romanowie Potoccy mogli być zainteresowani, choć ich nie zakupili. W ich posiadaniu znalazł się za to pastel Louisa Marteau przedstawiający Annę Franciszkową Potocką.

Zapewne już wcześniej posiadali Romanowie dwa wspomniane wyżej pastele z wizerunkami męża i syna Anny Potockiej – Rosset nie podaje roku, w jakim trafiły do ich rąk, pisze jedynie, że zostały podarowane po śmierci Leona, a więc po roku 1902. Portrety Franciszka Salezego i Stanisława Szczęsnego, należące dzisiaj do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, zostały umieszczone ostatecznie przez Romanów Potockich nie w zamku w Łańcucie, a we lwowskim pałacu, imponującej miejskiej rezydencji, wzniesionej pod koniec lat 80. XIX wieku przy ulicy Kopernika 15. Romanowie przejęli pałac lwowski na własność dopiero w 1903 roku, po śmierci hrabiny Marii z Sanguszków Alfredowej Potockiej, matki Romana. Niedługo potem przystąpili do remontu i nowej aranżacji części

2.
Louis Marteau, *Anna Franciszkowa Potocka*, pastel w zbiorach Muzeum – Zamku w Łańcucie.
Repr. M. Kosior

⁹ ROSSET, op. cit., (*Katalog kolekcji malarstwa*) s. 209, poz. kat. 237.

¹⁰ Nr inw. S 337 MŁ, papier, pastel, 56 x 42 cm (te same wymiary w *Catalogue...*, s. 6).

¹¹ *Ibid.*

wnętrz. I tam też trafiły pastelowe portrety Potockich z Tulczyna. Wiadomo to, gdyż oba męskie wizerunki mają na odwrociach wspomniane naklejki z napisami, które brzmią *Propriété de Madame le comtesse Roman Potocki*¹². Po śmierci ordynata Romana Potockiego 24 września 1915 roku napisy takie naniesiono na ruchomości znajdujące się w kilku wnętrzach we lwowskim pałacu Potockich, których wyposażenie III ordynat testamentem przekazał na własność swej żonie. Wnętrzami zapisanymi Romanowej Potockiej były: salon wejściowy, salon główny, buduar, sypialnia, kredens i garderoba¹³. Poza portretami Franciszka Salezego i Stanisława Szczęsnego inną jeszcze, zachowaną obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie, a znajdującą się wówczas we lwowskim pałacu w jednym z wnętrz stanowiących własność Romanowej, była pastelowa kopia portretu trojga dzieci według płótna Anne-Rosalie Bocquet¹⁴. Portret dzieci ma również na odwrociu naklejkę z napisem *Propriété de Madame la Comtesse Roman Potocka*. Widnieje zresztą na fotografii salonu pałacu we Lwowie z około 1906 roku¹⁵, jednej z kilku zachowanych w zbiorach Muzeum – Zamku w Łańcucie ukazujących wnętrza lwowskiej siedziby Potockich. Nie widać jednak jeszcze na nich mniszchowskich pastelów – trafiły tam zapewne później, może po 1910 roku, już po nabyciu portretu Franciszkowej Potockiej, ale przed 1915 rokiem. Napisy o własności Romanowej Potockiej mogły być bowiem naniesione na ruchomościach w tych wnętrzach zapisanych jej na własność testamentem, dopiero po śmierci męża we wrześniu 1915 roku.

Jedynym z zespołu trzech pastelów, jaki trafił do Romanów Potockich ze zbiorów Mniszchów, a który dzisiaj znajduje się w zbiorach Muzeum – Zamku w Łańcucie, jest portret Anny z Potockich Franciszkowej Potockiej (il. 2). Portret jest uszkodzony – ma starte lico z widocznymi podmalówkami i ołówkowym szkicem. Nie ma również oprawy – nie zachował się więc oryginalny papier naklejony pierwotnie na krosna, na którym mogły znajdować się, podobnie jak na wspomnianych wyżej pastelach, naklejki. Jednak podobnie jak trzy poprzednie nie widnieje w znanych

¹² Na portrecie Franciszka Potockiego. Napis na portrecie Stanisława Szczęsnego: *Propriété de Madame le comtesse Roman Potocka; Pastelowe...*, s. 53 oraz ROSSET, op. cit., s. 209, poz. kat. 237 i 239.

¹³ Lwowska Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie, Pot. 5, k. 49-52.

¹⁴ Portret przedstawia córkę Ludwika XVI Marię Teresę i dwóch synów późniejszego Karola X ks. d'Angoulême i ks. de Berry; *Le siècle français. Francuskie malarstwo i rysunek XVIII w. ze zbiorów polskich*, opr. Iwona DANIELEWICZ i Joanna GUZE, Warszawa 2009, s. 169. Wcześniej dzieci identyfikowane były z potomstwem St. Szczęsnego Potockiego; *Pastelowe...*, s. 71, poz. 59.

¹⁵ Fot. archiwalna ze zbiorów MZŁ, sygn. A-1484/2.

inwentarzach łańcuckich z okresu dwudziestolecia międzywojennego – z lat 1929 i 1932¹⁶. Stąd wnioskować można, że także znajdował się we Lwowie. Zapewne wrócił do Łańcuta z częścią lwowskich ruchomości, co miało miejsce nie wcześniej niż po 1932 roku, z którego pochodzi najpóźniejszy znany dzisiaj łańcucki inwentarz z czasów właścicieli. Do Łańcuta ze Lwowa przewieziono na pewno dwa inne portrety, które ostatni ordynat ewakuował w 1944 roku za Zachód, a które trafiły potem na rynek antykwaryczny – portret krajczyni Anny z Ossolińskich Potockiej mający na podobrazii podobną jak pastele adnotację o własności Romanowej Potockiej, dzisiaj znajdujący się w kolekcji prywatnej, oraz portret Alfreda Józefa Potockiego pędzla Horowitza należący do Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich. Płótno Horowitza napisu o własności hrabiny Romanowej nie ma, znajdował się bowiem poza jej apartamentem w salonie, którego prace aranżacyjne Romanów zresztą nie objęły. Pastelowy portret Franciszki Potockiej, nie ewakuowany przez ordynata, pozostał w zamku łańcuckim i włączony został do zbiorów Muzeum – Zamku w Łańcucie.

Pozostałych pastelów, wizerunków Franciszka Salezego i Stanisława Szczęsnego Potockich oraz portretu trojga dzieci z nieznanymi dzisiaj przyczyn do Łańcuta nie przewieziono. Pozostawione we Lwowie, zostały zabrane zapewne do magazynów sowieckich. Do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie rewindykowane zostały z Leningradu w 1956 roku wraz z większą grupą obiektów¹⁷.

¹⁶ *Spis Inwentarzowy Ruchomości Zamku Łańcuckiego [...] Łańcut przed 4 VII 1929*, Arch. MZŁ, 24/1; [Silber J.S.], *Pismo przygotowawcze [...] Ruchomości pałacu Zamkowego Ordynackiego [...]*, 1932, Archiwum MZŁ 24/3.

¹⁷ Informacja dr. Andrzeja Szczepaniaka z archiwum MNW.